

УДК 37.001.76

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-2-35>

Марина МИКИТЕНКО,
 orcid.org/0000-0002-7644-8819
 аспірантка кафедри педагогіки

Криворізького державного педагогічного університету
 (Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) M_mikitenko@ukr.net

ШКІЛЬНА СИСТЕМА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 50–60-ТІ РОКИ ХХ СТ.

У статті проаналізовано діяльність шкіл контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки ХХ ст.); розкрито питання організації навчального процесу в школах з російською мовою навчання; показано розвиток навчальних закладів на території України. Яка ідеологія, та які завдання ставилися перед освітньою системою. На генеральній конференції Організації об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури, яка відбулася в Парижі на одинадцятій сесії та засідавшій з 14 листопада до 15 грудня 1960 року, прийняла Конвенцію по боротьбі з дискримінацією в області освіти (1960 р.), яка надає право на загальну доступність освіти та на рівні умови по відношенню до якості освіти. Набрання чинності для УРСР від 22.05.1962 року. Даний міжнародний акт, покликаний був покращити доступ до всіх рівнів освіти. Історично-педагогічна та аксіологічна ретроспектива дають змогу розглянути весь процес формування, функціонування та розвитку освіти в зазначений час в динаміці, відстежити вплив соціально-економічних, ідеологічних та аксіологічних змін на функціонування та розвиток системи освіти в історично-суспільних періодах. Зміцненню позицій російської мови в Україні, яка стала обов'язковою мовою в офіційному житті. Прийняття, законів, активна політика переселення людей. Це пояснюється політикою, яку проводила держава, що за рахунок асиміляції населення збільшувалася кількість російськомовного населення; ставала відчутною зрусифікованість значної частини населення УРСР. Видавництво журналів, підручників, літератури, сприяло поширенню та впровадження мови. Дискримінації починає зазнавати українська мова, та люди які нею володіють. Для здобуття вищої освіти, просуванню по кар'єрі потрібно добре володіти російською мовою.

Ключові слова: школа, організація навчального процесу, програми, предмети, зовнішня диференціація, дискримінація.

Maryna MYKYTENKO,
 orcid.org/0000-0002-7644-8819

Postgraduate student at the Department of Pedagogy
 Kryvyi Rih State Pedagogical University
 (Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) M_mikitenko@ukr.net

THE SCHOOL SYSTEM ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE 50–60S OF THE XX CENTURY

The article analyzes the activities of schools in the context of the differentiation of general secondary education in the Ukrainian SSR (50–60s of the XX century); the issue of the organization of the educational process in schools with the Russian language of instruction is revealed; the development of educational institutions on the territory of Ukraine is shown. What ideology and what tasks were set before the educational system. The General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, held in Paris at its eleventh session and sitting from November 14 to December 15, 1960, adopted the Convention against Discrimination in Education (1960), which provides the right to universal access to education and to equal conditions in relation to the quality of education. Entry into force for the Ukrainian SSR from 05.22.1962. This international act was designed to improve access to all levels of education. The historical-pedagogical and axiological retrospect makes it possible to consider the entire process of formation, functioning and development of education in the given time in dynamics, to trace the influence of socio-economic, ideological and axiological changes on the functioning and development of the education system in historical and social periods. Strengthening the position of the Russian language in Ukraine, which has become a mandatory language in official life. Adoption of laws, active resettlement policy. This is explained by the policy pursued by the state, which increased the number of the Russian-speaking population due to the assimilation of the population; the Russification of a large part of the population of the Ukrainian SSR became noticeable. The publishing of magazines, textbooks, and literature contributed to the spread and introduction of the language. The Ukrainian language and the people who speak it are beginning to experience discrimination. To obtain a higher education, to advance in a career, you need to have a good command of the Russian language.

Key words: schools, organization of the educational process, programs, curricula, subjects, external differentiation, discrimination.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в державі, що зумовлені входженням України в європейський та загальносвітовий суспільно-економічний та освітній простір, потребують змін всієї системи освіти України. Так, О. Сухомлинська зазначає, що освітній простір України надзвичайно чутливий до щоденних змін та особливо прояву кризових станів, а заклади освіти, в тому числі професійної, змушені в процесі роботи «на ходу» відповідати на виклики часу, хоча відбувається це не без втрат і прорахунків, які зумовлені тим, що педагогічні колективи та адміністрації навчальних закладів змушені брати на себе розв'язок задач, які в такому масштабі досі не входили у сферу їх професійної діяльності (Сухомлинська, 2003: 3). Розроблена за роки незалежності концепція етнонаціональної політики, що знайшла відображення в Законі про національні меншини в Україні (1992), Конституції України (1996), Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин (1997), Національній доктрині розвитку освіти (2002) та ін., є основою для забезпечення прав та інтересів національних спільнот (Національна доктрина розвитку освіти).

Постановка проблеми. Сучасна суверенна українська держава передбачає рівні права для всіх національностей, які проживають на теренах України. Глибоке осмислення проблеми історії становлення освітньої системи. Боротьбу за викладання в закладах освіти українською мовою, рівний доступ до освіти. Розгляд історичних обставин, які були в 50–60-х роках на території УРСР.

Аналіз досліджень. Огляд джерел засвідчив, що проблема історико-педагогічного осмислення процесу функціонування та розвитку освіти на теренах України в різних часових відрізках, суспільно-політичних не нова й привертала увагу багатьох науковців.

Загальні аспекти функціонування освіти й педагогіки в Україні розкривають у своїх працях О. Васюк, О. Дубасенюк, В. Кравець, М. Кукурудзяк, І. Лікарчук, В. Онопрієнко, Я. Ряппо, С. Сірополк, М. Субчинська, О. Сухомлинська. Значний інтерес становлять наукові праці сучасних українських істориків педагогіки Л. Березівської, О. Бистрицької, С. Бутівченко, О. Войнолович, Л. Войтової, В. Виноградової-Бондаренко, Н.Брехунець, О. Друганової, Ю. Легун, В. Курила, С. Мазуренко, Л. Медвідь, К. Мельник, Р. Мирського, О. Наймана, Л. Рябошапка, С. Сисоєвої, В. Сергійчука, Б. Ступарика, Г. Черненко та ін. Історіографічний аналіз показав, що у 50–60-ті

роки ХХ ст. дослідники зверталися до проблеми діяльності шкіл національних меншин в УРСР. Зокрема, такі науковці як М. Грищенко, С. Гутянський, Н. Лещенко розкривали різні аспекти розвитку освіти шкіл національних меншин.

Необхідно взяти до уваги те, що практично всі дослідження радянської доби здійснюють історико-педагогічний аналіз, виходячи з позицій комуністичної (марксистсько-ленінської) ідеології, замовчуючи або обесцяннюючи всі аспекти, що виходили за межі цієї ідеології або суперечили їй, тому очевидно, що такі дослідження здебільшого є застарілими у зв'язку зі зміною історико-педагогічної парадигми. Зараз у низці сучасних історико-педагогічних дослідженнях радянський період розглядається як негативний, що завдав непоправної шкоди освіті. Хоча зрозуміло, що й такий підхід є не цілком правильним та об'єктивним (Сухомлинська, 2003: 17).

Мета статті. Мета статті полягає в розкритті історико-педагогічних та аксіологічних аспектів функціонування й розвитку освіти в УСРР у 50–60-х роках ХХ століття.

Основна частина. Кінець 20-х – початок 30-х років ХХ століття ознаменувався прискореним індустріальним розвитком, було проголошено курс на загальну колективізацію та прискорену індустріалізацію. На початку 30-х років було побудовано ДніпроГЕС, Азовсталь, Криворізький та Запорізький металургійні комбінати, Харківський тракторний завод тощо. Натомість село опиралося примусовій колективізації. Наслідком цього стали репресії селянства, що призвело до штучно створених голодоморів. Даний період також ознаменувався посиленням сталінської влади та диктатури, в наслідок чого було знищено будь-яке вільнодумство. В цей час активно відбувається будівництво тоталітарної держави (Історія України в історіях). Дана, обставина мала вплив на розвиток освіти. Відбувається наступ на всі сфери українського життя, здійснюється русифікація школи. Крім цього, знищуються усі особливості української освітньої системи, натомість відбувається централізація освіти з єдиним керівництвом у Москві. О. Сухомлинська, аналізуючи цей період функціонування та розвитку освіти в Україні, зазначає, що на зміну «досить розкріпаченої педагогічної думки, яка відображала цілий спектр різноманітних підходів», прийшла «чітка і регламентована партійно-класова ідеологема», яка зумовила, що на зміну професійно-етичним критеріям добору фахівців прийшов класовий підхід. Початок 30-х років ХХ століття на території УСРР ознаменував себе «нешадною боротьбою з

національно свідомою інтелігенцією», в процесі якої було репресовано і знищено весь цвіт української педагогічної науки, здійснюється знищення особливостей української освітньої системи, а також її русифікація. Відбуваються централізація, стандартизація та уніфікація всієї педагогічної науки та навчально-виховного процесу з їх повним підпорядкуванням Москві. Освітні заклади стають на шлях жорсткої централізованої авторитарнодисциплінарної системи управління (Сухомлинська, 2003: 59–60). Як зазначає відома дослідниця Ш. Фітцпатрік, на початку 30-х років ХХ століття в радянській освіті відбувся поворот до колишніх цінностей. Мета вищої освіти більше не полягала в тому, щоби дати просто технічну, професійну та політичну освіту. Вона повинна була передавати широкий багаж культури, оскільки країна потребувала культурних, різнобічно освічених кадрів (Fitzpatrick, 2002).

На початку 50–60-х років ХХ ст. відбулися певні зміни в системі освіти, що привели до реформування та часткової демократизації освітньої сфери. Обережна відмова від жорстких політичних схем та ідеологічного тиску безперечно позитивно вплинула на розвиток освіти в УРСР.

Водночас держава не випускала її з-під свого контролю, бо ніколи не відмовлялася від своєї русифікаторської політики. Вона лише у різноманітнювала методи та засоби русифікації. Тому докорінних чи кардинальних змін у змісті та характері освіти не відбулося. Якщо в 50-х роках ці процеси набули прихованого характеру, а їх темпи були дещо уповільнені, то з кінця 50-х, і особливо в 60-х роках, мовна політика уряду, спрямована на денаціоналізацію та зросійщення, знову набирала обертів. Гостро стояла проблема якості підготовки спеціалістів. Переважно вона була низькою, особливо на заочних і вечірніх відділеннях, хоча кількісні показники зростали. Рівень підготовки учнів сільських шкіл порівняно з міськими був значно нижчим. Вивчаючи систему освіти в радянській Україні в 50–60-х роках, зокрема русифікаторську політику, слід зупинитися на реформі в цій галузі. 25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР», що поклав початок реформуванню школи. Відповідний Закон затвердила й Верховна Рада УРСР 17 квітня 1959 р. Середня освіта в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, здійснювалася у два етапи: перший – обов'язкова для всіх дітей шкільного віку восьмирічна неповна середня загальноосвітня трудова політехнічна школа, яка мала готувати їх до суспільно корисної

праці; другий етап (9–11 класи) – повна середня освіта і професійна підготовка з кваліфікацією 3–4 розряду (Легун, с. 17). Отже, основним завданням у 50–60-х роках був зв'язок школи з життям, посилення політехнізації навчання, що мало задовольнити потреби виробництва в підготовці кадрів, здатних швидко адаптуватися до нових технологій. Водночас створювалися середні школи з виробничим навчанням. До шкільних програм було введено креслення, збільшено кількість години на опанування виробничими навичками (ЦДАВО, арк. 5; 12, с. 195). Учні в містах почали вивчати верстатну фрезерувальну справу, а на селі – трактор, сільськогосподарську техніку, механізацію у тваринництві тощо. У школах з діяли майстерні по металу, дереву й комбіновані. Також школярі проводили літню виробничу практику. Діяльність політехнічної школи базувалась на поєднанні шкільного навчання з виробничою працею та громадською роботою. Політехнічна освіта мала надати учням основи наук, ознайомити їх у теорії та на практиці з головними галузями виробництва. Наголошувалося на тому, що поєднання навчання з виробничою працею має відбуватися на такій основі, щоб уся громадсько-виробнича праця школярів підкорювалася навчальним та виховним потребам школи (Постанова ЦК ВКП (б), 1931). Вважалося, що лише за умови надання учням достатнього обсягу загальноосвітніх знань можна домогтися успішної підготовки випускників школи до кваліфікованої виробничої праці у промисловості, сільському господарстві та подальшому навчанні у технікумах втишах і вишах (Постанова Президії ВУЦВК, 1932). Випускники професійних шкіл практично втрачали шанс на продовження навчання у вищих школах, оскільки вони зобов'язані були після здобуття професійної освіти відпрацювати певний термін на виробництві, яке покинути в майбутньому ставало неможливим (Енциклопедія українознавства, 1995: 939–940). Зазначимо, що школи з російською мовою навчання в основному знаходилися в містах. У законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» містилося також положення про те, що батьки мали самі вибирати, мову навчання своїх дітей. На перший погляд, закон справляв враження демократичності у шкільній справі, а насправді сприяв подальшій русифікації України. Адже на рішення батьків впливало пріоритетне становище російської мови в Україні.

Аналіз джерел свідчить, що більшість книжок, журналів, газет, брошур, фахова література

й навіть белетристика друкувалися російською мовою. Іншим аргументом на користь російської мови було те, що в більшості вищих навчальних закладів вступні іспити проводилися російською мовою. Починаючи з 1954 р. знання української мови перестало бути обов'язковою вимогою при вступі до ВНЗ республіки. Таким чином, вступники з Російської Федерації мали значно більші шанси витримати вступні іспити, ніж молодь, рідною мовою якої була українська. У 1955 р. на перший курс медичних та фармацевтичних ВНЗ України із загальної кількості абітурієнтів вступали 29,2% – абітурієнтів проживаючих на території республіки, 26,8% – з РСФСР і до 47,7% – проживаючих в інших союзних республіках (Легун, с. 25).

Прискорена індустріалізація країни зумовила гостру потребу у великій кількості професійно підготовлених кадрів для нових підприємств, заводів і фабрик, що потребувало великої кількості професійних та професійно-технічних навчальних закладів, отже, сприяло розвитку мережі професійних та професійно-технічних навчальних закладів.

Глибокі деформації в національно-мовній політиці, що більше визначали характер культурно-ідеологічних процесів в Україні, викликали протест у значної частини інтелігенції республіки та сприяли відновленню руху на захист рідної мови. Дослідниця Л. Шевченко писала: «В архівах зберігся лист письменника М. Руденка, надісланий ним у листопаді 1955 року М. Хрущову, де гостро порушувалося питання про стан української мови у республіці, про те, що на практиці офіційна національно-мовна політика призводить фактично до протиставлення російської мови українській, повсюдно, за рідкісними винятками, в навчальній, політико-виховній і масовій роботі серед населення українська мова замінюється російською» (УІЖ, с. 45).

Переважно російською мовою здійснювався весь навчальний процес у вищих школах. Як зазначає Н. Брехунець, з 143 викладачів Чернівецького медичного інституту лише 13 осіб проводили заняття українською мовою (Шевченко, с. 137). Дослідник Р. Попп вказує і на таку перевагу – російськомовні школи мали значно кращу матеріально-технічну базу, а отже, й умови праці, були краще укомплектовані кадрами. Крім того, учителям російської мови літератури встановлювалася вища заробітна платня (Скрипник, с. 111). Про русифікаторську політику влади свідчать і інші тогочасні документи Міністерства освіти України, зокрема доповідна записка до ЦК КПУ і Ради Мі-

ністрів УРСР від 23 січня 1960 р. «Про заходи по поліпшенню викладання російської мови у школах Української РСР». XXII з'їзд КПРС, що відбувався 17–31 жовтня 1961 р. і затвердив нову національну програму, де проголошувалася ідея «злиття націй» і визначалася політика відвертої русифікації. Все це сприяло ще більшому зміцненню позицій російської мови в Україні, яка стала обов'язковою мовою в офіційному житті. Це пояснюється тим, що за рахунок асиміляції населення збільшувалася кількість російськомовного населення; ставала відчутною зрусифікованість значної частини населення УРСР.

На генеральній конференції Організації об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури, яка відбулася в Парижі на одинадцятій сесії та засідавшій з 14 листопада до 15 грудня 1960 року, прийняла Конвенцію по боротьбі з дискримінацією в області освіти (1960 р.), яка надає право на загальну доступність освіти та на рівні умови по відношенню до якості освіти. Набрання чинності для УРСР від 22.05.1962 року. Даний міжнародний акт, покликаний був покращити доступ до всіх рівнів освіти. Вона не мала позитивного результату, на внутрішню політику.

У процесі навчання у школах з російською мовою вивчалися елементи російської культури, а під час викладання рідної мови та літератури учні здобували знання і з історії свого народу. В школах з російською мовою навчання постійно змінювався зміст навчання, а саме: удосконалювалися програми та навчальні плани; скасовувалися і вводилися нові предмети, збільшувалася кількість годин на вивчення російської мови та літератури.

Висновки. Розгляд освітньої політики у 50–60-ті роки в УРСР, що в цей час простежується різноманітність шкіл з російською мовою навчання (школи робітничої й сільської-молоді, роздільні і спільні, змішані (двомовні та тримовні школи), сільські або міські, денні середні, вечірні (змінні) й заочні середні школи працюючої молоді; школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку; технікуми та інші середні й вищі навчальні заклади); значне збільшення кількості годин на російську мову та літературу; найкраще забезпечення матеріально-технічним приладдям, підручниками, методичною та навчальною літературою; зростання кількості шкіл з російською мовою навчання.

Впроваджувалася повністю уніфікована, так звана радянська система освіти з повним та жорстким її підпорядкуванням Москві, завданням якої перш за все стало формування громадянина

Радянського Союзу – справжнього комуніста-патріота з відповідною системою цінностей, при цьому питанню формування висококваліфікованих фахівців приділялося значно менше уваги, ніж ідеологічній роботі з здобувачами освіти. Контроль, удосконалення та розширення ідеологічної роботи та насадження авторитаризму стали основними напрямками тогочасної державної політики для освітньої сфери. Основними освітніми цінностями, були комуністичне виховання, суспільно корисна праця як засіб комуністичного виховання, віра та відданість комуністичній ідеї, нетерпимість до інакодумства, зневажливе став-

лення до приватної власності, відданість комуністичній партії та її керівним органам, колективізм як засіб стандартизації та уніфікації, схвалення та впливу авторитаризму. Вища освіта стала цінною для всіх громадян і не тільки як засіб кар'єрного росту, але й сама по собі, зокрема, внаслідок зменшення її загальної доступності, що забезпечило зростання її престижності в очах суспільства. Хто отримували можливість її здобути, могли розраховувати не лише мати статус, кар'єру та відповідний статус, а й життєвий успіх. Міжнародні акти, які ратифікувала УРСР, мали лише декларативний характер, та не впливали на внутрішню політику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Київ, 1995. 1230 с.
2. Верстюк В., Гарань О., Гуржій О. та ін. Історія України. Київ : Альтернативи, 1997. 424 с.
3. Історія України в історіях: лекція 24 «Утвердження тоталітарного режиму в 1929–1939 рр. Історія про форсовану індустріалізацію, колективізацію, голод та «розстріляне відродження»». URL: <https://znohistory.ed-era.com/m5/124>
4. Пальчук М. Основные этапы развития профессионального образования и направления использования исторического опыта в современных условиях. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108998/22-Palchuk.pdf?sequence=1>
5. Легун Ю. В. Розвиток науки в Україні у 60-х роках ХХ ст. : Дис...канд.іст. наук. К., 1995. 204 с.
6. 6 Національна доктрина розвитку освіти. Кремень В. Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації : (Факти, роздуми, перспективи) К. : Грамота, 2003. С. 178-201.
7. Про підсумки запровадження загального навчання та політехнізації школи за 1921–32 рр. і про підготовку до 1932–33 року : Постанова Президії ВУЦВК від 30 вересня 1932 року. Вісті ВУЦВК. 1932. 4 жовтня. № 227.
8. Про загальне навчання і політехнізацію шкіл : Постанова XII Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів від 4 березня 1931 року. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1931. № 9. Ст. 83.
9. Про навчальні програми та режим у вищій школі і технікумах : Постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 року. Вісті ВУЦВК. 1932. 20 вересня. № 215.
10. Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі : Постанова ЦК ВКП (б) від 25 серпня 1932 року. Комуніст. 1932. 28 серпня. № 236.
11. Про початкову та середню школу : Постанова ЦК ВКП (б). Комуніст. 1931. 6 вересня. № 246.
12. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія. Харків : ХНАМГ, 2012. 456 с.
13. Русифікація освітньої сфери України 50-80-х років ХХ ст. у сучасній Історіографії. *Історичний журнал: Наукове громадсько-політичне видання*. 2004. № 6/7. С. 96-103.
14. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
15. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1346. Арк. 231.
16. Шевченко Л. А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40-50-х рр. *ВІЖ*. 1992. № 7-8. С. 39-50.
17. Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. First published 1979. First paperback edition 2002. Cambridge ; London ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 2002. 355 p.

REFERENCES

1. Entsyclopedia ukrainoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian studies]. Zahalna chastyna. Kyiv, 1995. 1230 p. [in Ukrainian].
2. Verstiuk V., Haran O., Hurzhii O. ta in. Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]. Kyiv : Alternatyvy, 1997. 424 p. [in Ukrainian].
3. Istoriia Ukrainy v istoriiakh: lektiia 24 «Utverdzhennia totalitarnoho rezhymu v 1929–1939 rr. Istoriia pro forsovanu industrializatsiiu, kolektyvizatsiiu, holod ta «rozstriliane vidrodzhennia»» [The history of Ukraine in stories: lecture 24 “Establishment of the totalitarian regime in 1929-1939. The story of forced industrialization, collectivization, famine and “revival by firing squad”]. URL: <https://znohistory.ed-era.com/m5/124>. [in Ukrainian].
4. Palchuk M. Osnovnyie etapyi razvitiya professionalnogo obrazovaniya i napravleniya ispolzovaniya istoricheskogo opyita v sovremennyih usloviyah [The main stages of the development of professional education and the direction of the use of historical experience in modern conditions]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108998/22-Palchuk.pdf?sequence=1> [in Russian]
5. Lehun Yu.V. Rozvytok nauky v Ukraini u 60-kh rokakh XX st. : Dys...kand.ist. nauk [he main stages of the development of professional education and the direction of the use of historical experience in modern conditions]. K., 1995. 204 p. [in Ukrainian].

6. Kremen V.H. Osvita i nauka Ukrainy : shliakhy modernizatsii : (Fakty, rozдумы, perspektyvy) [education and science of Ukraine: ways of modernization: (Facts, reflections, perspectives)]. Natsionalna doktryna rozvytku osvity. K. : Hramota, 2003, pp. 178-201 [in Ukrainian].
7. Pro pidsumky zaprovadzhennia zahalnoho navchannia ta politekhnizatsii shkoly za 1921–32 rr. i pro pidhotovku do 1932–33 roku : Postanova Prezydii VUTsVK vid 30 veresnia 1932 roku [On the results of the introduction of general education and polytechnicization of the school in 1921–32 and on preparation for 1932–33: Resolution of the Presidium of the VUCVK of September 30, 1932]. *Visti VUTsVK*, 1932. 4 zhovtnia. № 227 [in Ukrainian].
8. Pro zahalne navchannia i politekhnizatsiiu shkil : Postanova XII Vseukrainskoho zizdu Rad robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiyskykh deputativ vid 4 bereznia 1931 roku [On general education and polytechnicization of schools: Resolution of the XII All-Ukrainian Congress of Councils of Workers', Peasants' and Red Army Deputies dated March 4, 1931]. *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robotnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 1931, № 9, p. 83 [in Ukrainian].
9. Pro navchalni prohramy ta rezhyu u vyshchii shkoli i tekhnikumakh : Postanova TsVK SRSR vid 19 veresnia 1932 roku [On educational programs and the regime in higher education and technical schools: Decree of the Central Committee of the USSR dated September 19, 1932]. *Visti VUTsVK*, 1932. 20 veresnia. № 215. [in Ukrainian].
10. Pro navchalni prohramy ta rezhyu u pochatkovii i serednii shkoli : Postanova TsK VKP (b) vid 25 serpnia 1932 roku [On educational programs and regime in primary and secondary schools: Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (b) dated August 25, 1932]. *Komunist*, 1932. 28 serpnia. № 236. [in Ukrainian].
11. Pro pochatkovu ta seredniu shkolu : Postanova TsK VKP (b) [About primary and secondary school: Resolution of the Central Committee of the CPSU (b)]. *Komunist*, 1931. 6 veresnia. № 246. [in Ukrainian].
12. Riabchenko O. Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii : monohrafiia [Ryabchenko O. Students of Soviet Ukraine in the 1920s–1930s: everyday practices and conflicts of identification: monograph]. Kharkiv : KhNAMH, 2012. 456 p. [in Ukrainian].
13. Rusyfikatsiia osvitnoi sfery Ukrainy 50-80-kh rokiv XX st. u suchasni Istoriohrafii [Russification of the educational sphere of Ukraine in the 50s-80s of the 20th century. in modern Historiography]. *Istorychnyi zhurnal: Naukove hromadskopolitychne vydannia*, 2004, № 6/7, pp. 96-103. [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska O. Istoryko-pedahohichni protsesy: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical-pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv : A.P.N., 2003, 68 p. [in Ukrainian].
15. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F.166. Op.15. Spr. 1346, 231 p. [in Ukrainian].
16. Shevchenko L. A. Kulturno-ideolohichni protsesy v Ukraini u 40-50-kh pp. UIZH [Cultural and ideological processes in Ukraine in the 40s and 50s, pp. UIZH], 1992, №7-8, Pp. 39-50. [in Ukrainian].
17. Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. First published 1979. First paperback edition 2002. Cambridge ; London ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 2002, 355 p.